

foto: © fzovl iftar

HET ZELF VAN ZELFORGANISATIES

Deze bijdrage biedt een geselecteerde samenvatting van een doctoraatsonderzoek dat zich tussen 2009 en 2014 aan de VUB, vakgroepagogiek, ontwikkelde. Het richtte zich naar de ruim 1800 plaatselijke verenigingen in Vlaanderen en Brussel waarin mensen zich verzamelen op basis van een gemeenschappelijke etnisch-culturele identiteit. De onderzochte verenigingen geven zichzelf soms het etiket zelforganisatie. Dit wordt niet door iedereen gewaardeerd. De toevoeging ‘zelf’ duidt op de eigenschap dat deze verenigingen ontstonden en ook actueel ontstaan als autonome keuzes van mensen die in Vlaanderen beland(d)en als immigrant en in hun verdere ontwikkelingen, ook naar volgende generaties, hun etnisch-cultureel kenmerk als een cruciale factor in hun leven blijven stellen.

Deze bijdrage biedt een geselecteerde samenvatting van een doctoraatsonderzoek¹ dat zich tussen 2009 en 2014 aan de VUB, vakgroepagogiek, ontwikkelde. Het richtte zich naar de ruim 1800 plaatselijke verenigingen in Vlaanderen en Brussel waarin mensen zich verzamelen op basis van een gemeenschappelijke etnisch-culturele identiteit. De onderzochte verenigingen geven zichzelf soms het etiket *zelforganisatie*. Dit wordt niet door iedereen gewaardeerd. De toevoeging ‘zelf’ duidt op de eigenschap dat deze verenigingen ontstonden en ook actueel ontstaan als autonome keuzes van mensen die in Vlaanderen beland(d)en als immigrant en in hun verdere ontwikkelingen, ook naar volgende generaties, hun etnisch-cultureel kenmerk als een cruciale factor in hun leven blijven stellen.

Het onderzoek beoogde een betere kennis van deze verenigingen, met bijzondere aandacht voor hun externe dimensie, namelijk de relaties met de vele en diverse actoren waarmee ze samenleven: (lokale) overheden, andere verenigingen, het ruime veld van professionele spelers (onder andere zorg, welzijn, onderwijs, werkgelegenheid) en hun linken met federaties en andere specifieke bovenbouw. Daarbij peilde het onderzoek naar de potenties van deze verenigin-

gen met de vaststelling dat ze, zeker voor en door nieuwkomers, heel wat onderbenutte positieve mogelijkheden dragen. Die blijken significant om het overvloedig geproblematiseerde verhaal van de vestiging van immigranten te counteren. Het onderzoek beklemtoonde de kracht van deze organisaties om zich maatschappelijk (sociaal, politiek, cultureel) te engageren in de samenleving en een positieve rol te vervullen voor hun leden en achterban.

De conclusies van dit onderzoek illustreren de moeizame wijze waarop onze ondertussen superdiverse samenleving omgaat met diversiteit en interculturaliteit. Ze duiden op een steeds meer monoculturele en verkrampde maatschappelijke grondstroom. Daarbij verglijdt integratie naar assimilatie en verhoudt inclusiviteit zich haaks op een (noodzakelijke) categoriale benadering. Een reeks adviezen aan betrokken actorgroepen wijst onder andere op het belang van actief pluralisme en positieve actie en beklemtoont de nood aan een beter ondersteuningskader. Plaatselijke zelforganisaties op basis van etnisch-culturele identiteit in Vlaanderen werken als een accurate barometer, die treffend illustreert hoe onze samenleving met etnisch-culturele diversiteit omgaat. Dit lijkt vooralsnog niet zo succesvol.

Opbouw

Het eerste deel van dit onderzoek biedt een theoretisch kader rond de kernbegrippen van dit onderzoek: verenigingen in een historisch, sociologisch, sociaal-cultureel en beleidsperspectief, met uiteraard de focus op de zelforganisaties. De notie etnisch-cultureel wordt daarbij gekoppeld aan identiteit, met daarbij de toets aan uiteenlopende theoretische inzichten. Dit deel verkent ook bredere inzichten rond immigratie en de wijze waarop immigranten in een nieuwe omgeving belanden. Vooral de wijze waarop de Vlaamse overheid op deze immigratie inspeelde krijgt aandacht, door analyses en interpretaties van

De conclusies van dit onderzoek illustreren de moeizame wijze waarop onze ondertussen superdiverse samenleving omgaat met diversiteit en interculturaliteit.

beleidsdocumenten en maatregelen. Enkele interviews met bevoorrechte getuigen verdiepen dit deskonderzoek. Dit deel sluit af met een aantal scherp gestelde onderzoeksvragen. Het tweede deel vangt aan met een motivering voor het design van het onderzoek, waarbij een kwantitatieve basis (survey) leidt naar een aantal kwalitatieve onderzoeksfasen, met focusgroepen, interviews en een conferentie. Centraal bij dit design staat een iteratieve aanpak, waarbij na elke fase in het veldonderzoek de theoretische noties en referenties worden aangepast en de onderzoeksvragen gescherpt of gewijzigd worden. Een klankbordgroep van experts begeleidde elke stap, vanaf de prille vraagstelling tot de eindconclusies en aanbevelingen. Ten slotte volgen de conclusies, geordend in breed maatschappelijk naar meer gedetailleerd en concreet. Daarbij wordt, getrouw aan de agogische discipline, een aantal adviezen aan diverse betrokkenen geformuleerd.

Elementen uit het theoretisch kader

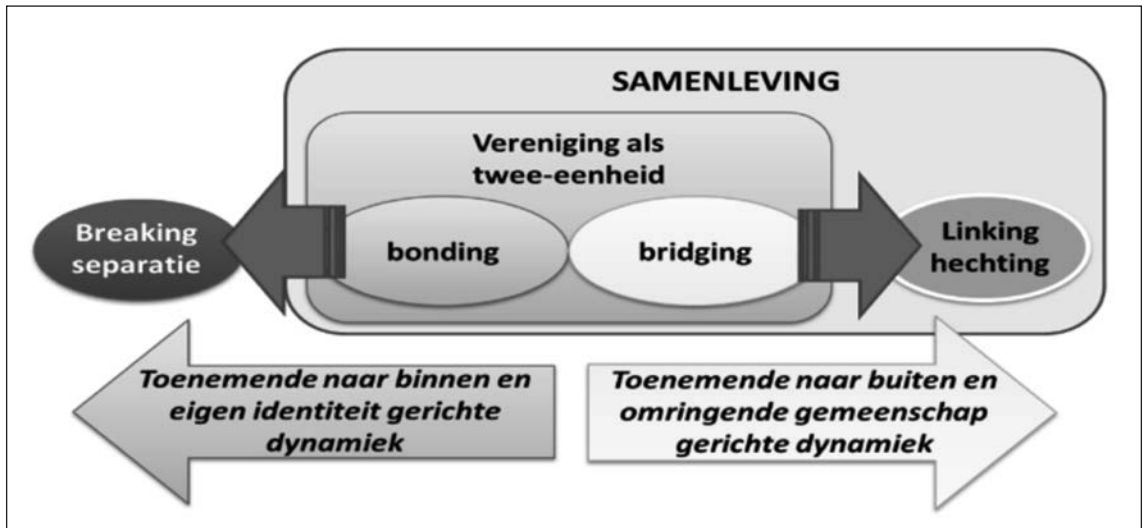
Vlaamse lokale zelforganisaties vinden theoretische referenties in heel uiteenlopende kaders. In een historisch perspectief zijn *verenigingen*, als vrije organisaties van burgers buiten de overheid, sterk gekoppeld aan de wijze waarop gemeenschappen zich politiek en maatschappelijk structureerden. Zeker in de context van een gerevitaliseerde welvaartsstaat, met het begrip activering als leidmotief, krijgen verenigingen als platformen van

engagement heel wat positieve aandacht. De wijze waarop onder andere Putnam ze projecteert in zijn notie van sociaal kapitaal, illustreert deze (hervonden) waardering die zich vanaf de jaren negentig ontwikkelde.

Het is eveneens Putnam die in zijn analyse² de begrippen *bonding* (interne verbinding) en *bridging* (externe verbinding) onderscheidde. Beide 'bewegingen' kenmerken alle verenigingen en verhouden zich dynamisch tot elkaar. Ze beklemtonen de interne en externe energie. Onder andere Woolcock breidde dit concept uit met een derde werkwoord, namelijk *linking*. Daarmee beschrijft hij een bijna overtreffende trap van *bridging*, namelijk de mate waarin verenigingen zich hechten aan onder andere overheden en bedrijven. Deze begrippen bleken erg bruikbaar in het onderzoek, maar toonden als ideaaltype snel hun beperktheid, vooral omdat *linking* een externe beweging van de vereniging beschreef die maar in één richting ging, namelijk de gestructureerde omgeving van de vereniging. Het scherpstellen van de onderzoeksvragen noodde een ruimer duidingskader, waarin niet alleen de beweging richting *linking* met de samenleving in een bijna hiërarchische (hogere) verhouding werd beschreven. Ook

een andere dynamiek, verwijderend van de samenleving, moest een plaats krijgen. Daartoe groeide een op maat van dit onderzoek ontwikkeld concept. Daarin wordt de vereniging beschouwd als een twee-eenheid van *bonding* en *bridging*, beide altijd aanwezig in wisselende verhoudingen, maar weliswaar ondeelbaar. Want als een van beide wegvalt, is het einde van de vereniging snel nabij. Vanuit deze twee-eenheid zijn er verschillende evoluties mogelijk. In hun extreme invulling van *linking*³ zal de vereniging helemaal opgaan in de omgeving; het aspect *bonding* is niet meer nodig, het criterium om zichzelf te verenigen blijkt dan niet meer werkzaam. Anderzijds kan een verregaande *bonding* leiden naar vormen van auto-isolatie, te vatten in het werkwoord *breaking*. Deze toevoeging maakt het ideaaltype of model (in Webers betekenis) vollediger. Het laat toe om dynamieken te duiden en zichtbaar te maken.

Het theoretisch kader verkende eveneens een ruim pakket aan begrippen die opduiken bij de notie etnisch-culturele identiteit. Daarvoor gelden zowel sociologische als antropologische referenties, gelinkt aan emigratie. Het verkassen van mensen, zowel individueel als bij grotere gemeenschappen, leidt onaf-

Figuur 1: Concept vereniging als twee-eenheid (*bonding* & *bridging*) en de dynamiek *breaking* en *linking*

In de jaren zestig en zeventig, dreef het overheidsbeleid op een erg positieve en hoopvolle aanpak. Langzaam wijzigde deze aanpak.

wendbaar tot turbulenties. Die worden in verschillende dimensies geduid, met onder andere effecten op de individuele ontwikkeling, in een pedagogische context en zowel bij de emigranten als bij de ontvangende gemeenschap(pen). Deze dynamiek wordt onder andere gevat in begrippen zoals 'transitie' en 'acculturatie'. Ze worden in verschillende fasen beschreven, waarbij ze evolueren van bescheidenheid, over verwarring met mogelijks allerlei moeilijkheden, tot een vorm van inbedding in een ondertussen aangepaste samenleving. Dit geldt eveneens voor de identiteit van deze immigranten, die in een optimale ontwikkeling groeit naar een meervoudig en gelaagd zelfbeeld, waarin de etnisch-culturele component een rustige en duidelijk aanwezige plaats verwerft.

Het theoretische deel bevat eveneens een uitputtende reconstructie van het Belgische en vooral het Vlaamse beleid naar immigratie. Deze oefening levert een ruime oogst aan besluiten, programma's, campagnes, decreten, voorzieningen, enzovoort. Het onderzoek maakt duidelijk hoe de teneur in de relatie van overheden ten opzichte van immigranten langzaam maar zeer duidelijk wijzigde. Bij aanvang, in de jaren zestig en zeventig, dreef het overheidsbeleid op een erg positieve en hoopvolle aanpak. Respect voor de eigenheid stond centraal bij de inspanningen om deze 'gastarbeiders' te verwelkomen. Langzaam wijzigde deze aanpak, omdat de aanwezigheid van immigranten steeds meer in probleemtermen werd vertaald. Dit had

zeker te maken met een conjunctuurcrisis, de bedreiging van de welvaartsstaat, gekoppeld aan het uitdijende aantal nieuwe Belgen. Ondanks een immigratiestop begin jaren zeventig, zorgde de gezinshereniging voor een steeds duidelijkere aanwezigheid van immigranten, ook *de visu*. Dit zorgde voor een problematische verhouding ten opzichte van een krimpende welvaart. De spectaculaire groei van het Vlaams Blok bleek zowel oorzaak voor als gevolg van een meer en meer negatief discours. Het specifieke overheidsbeleid ter zake, dat zich vanaf de jaren zeventig bij de Vlaamse Gemeenschap situeerde, illustreert deze evolutie.

Het wat en hoeveel van zelforganisaties in Vlaanderen

Met dit alles op de achtergrond groeide het aantal lokale zelforganisaties sterk. Ze organiseerden zich rond heel uiteenlopende etnisch-culturele profielen en vonden elkaar in veertien⁴ federaties. Een cijfermatig⁵ overzicht van deze sector geeft onder andere de volgende gegevens over lokale zelforganisaties op basis van etnisch-culturele identiteit: van 589 verenigingen in 2001 naar 1638 in 2012, een aangroei met 178%, met een geraamd aantal 'leden' van deze organisaties van ruim 71.000 mensen. Er zijn binnen de 56 door Vlaanderen gesubsidieerde sociaal-culturele instellingen voor volwassenen (landelijk niveau) 13 federaties voor etnisch-culturele verenigingen (23%). De 13 federaties tellen samen 1638 lokale verenigingen, zijnde 13,2% van alle plaatselijke sociaal-culturele verenigingen die bij een erkende landelijke instelling zijn aangesloten. Deze aantallen moeten worden vermeerderd met de zelforganisaties die zich als jeugdwerk of sportclub organiseren. Enkel over het jeugdwerk zijn er cijfers beschikbaar, met 75 plaatselijke jeugdverenigingen (waarvan 45 in Antwerpen) die zich aldus profileren. Daarnaast zijn er nog vele lokale zelforganisaties die hoofdzakelijk met sport bezig zijn. Naast een kwantitatieve relevantie van lokale

foto: © fzovl

De behoefte aan een autonoom initiatief is erg natuurlijk en schraagt per definitie het Vlaamse verenigingsleven

zelforganisaties, met in het totaal toch 1800 plaatselijke verenigingen, blijft uiteraard de vraag naar een definitie. Daarbij bleek heel duidelijk dat het predicaat ‘zelf’ niet zomaar werd toegevoegd, zoals de titel van een artikel van Chakkar⁶ (1994) illustreert: ‘Migranten zelforganisaties. Wat we zelf doen, doen we beter!’ Deze teneur speelde een overwegende rol, want heel wat voorzieningen die naar aanleiding van de immigratie ontstonden, kwamen er op initiatief van *Vlamingen* die vanuit een eerlijke overtuiging de (toe)komst⁷ van deze immigranten wilden vergemakkelijken. Hoewel er geen twijfels zijn over de goede bedoelingen, groeide (en groeit) de overtuiging dat daarnaast een grote nood was en is aan verenigingen die niet zozeer *voor* maar vooral ook *door* lokale etnisch-culturele gemeenschappen werden opgericht. Deze behoefte aan een autonoom initiatief is erg natuurlijk en schraagt per definitie het Vlaamse verenigingsleven. Daarenboven richtten de initiatieven vanwege Vla-

mingen zich vooral op de welzijnsaspecten, beginnend bij de oriëntering in en de hulp bij allerlei formulieren tot en met bemiddeling. Het is duidelijk dat deze inspanningen gedeeltelijk hun weg naar het professionele welzijnswerk, later integratie- en inburgeringsvoorzieningen vonden. Zelforganisaties vertoonden heel duidelijk een sociaal-culturele dynamiek (vrije tijd, cultuur, ontmoeten, emanciperen), hoewel ze ook meer welzijnsgerichte taken opnamen (cf. infra). Qua werkingscultuur blijken deze zelforganisaties niet zo verschillend van andere verenigingen. Uiteraard vertonen ze bij hun begin typische pionierskenmerken en vaak een autoritaire en centralistische leiderschapstijl, maar verder zitten ze in spanningsvelden die heel herkenbaar zijn: het rekruteren, het zoeken naar een zakelijke en organisatorische stabiliteit, tijdsgebrek in hun externe betrekkingen, enzovoort.

‘Kill your darlings’: een beperkte greep uit de conclusies van dit onderzoek

Hoge maatschappelijke en politieke dynamiek

In de jaren van dit onderzoek, van eerste concepties (eind 2009) tot aan de conclusies (einde 2013) vonden er heel wat gebeurtenissen plaats waarvan de uitstraling voelbaar was, vooral in de focusgroepen en interviews. De omvang en grote diversiteit van de gestage instroom van immigranten veranderde onze samenleving ten gronde, actueel als superdivers benoemd. De volgens velen stabiele sociaal-culturele kaders van ‘ooit’ lijken, zeker in de verstedelijkte contexten, amper tot niet meer geldend, hoewel de cenakels van de macht nog wel overvloedig *Belgo-belge* blijven. De klassieke aanpak, jarenlang het mantra van de beleidsvoerders, past niet meer bij de notie superdiversiteit. Blommaert⁸ beschrijft dit met de notie “normaal bestaat niet meer”. De gevolgen daarvan zijn legio, niet in het minst bij de sectoren zorg en welzijn. Deze beschikken niet meer over

De klassieke aanpak, jarenlang het mantra van de beleidsvoerders, past niet meer bij de notie superdiversiteit.

de competenties om al deze nieuwe cliënten adequaat te benaderen. Een deel van hun probleem ligt in de noodzaak aan bemiddelende systemen, zoals tolken en geschoolde interculturele bemiddelaars.

Deze kritische analyse verwoordt erg adequaat de vaststellingen en conclusies die zowel in het theoretische deel en zeker ook in het onderzoekonderdeel in alle duidelijkheid kwamen bovendrijven. In toenemende mate wordt immigratie geproblematiseerd. Enerzijds voelt de ontvangende cultuur hoe de vanzelfsprekend geachte hegemonie aan een hoog tempo lijkt te verdwijnen. Daarop wordt gereageerd met wijzigende paradigma's, die zich steeds meer defensief en soms agressief opstellen. Dit blijkt onder andere in de soms extreem afwijzende opstelling van sommige politieke partijen en subgroepen. Als meest extreme uiting staan daarbij de expliciet islamofobische reacties van toch wel bekende intellectuelen⁹. Daarbij worden immigratie en de etnisch-culturele diversiteit verengd tot een religieus-ideologisch probleem dat de veronderstelde hegemonie van de Verlichting bedreigt.

Anderzijds ervaren de etnisch-culturele groepen overduidelijk een toenemende afwijzing van hun eigenheid en een groeiend wantrouwen indien ze zich etnisch-cultureel categoriaal organiseren. Deze argwaan wordt gevoerd door onder andere geopolitieke ontwikkelingen en vindt zijn weg in een culturele en structurele insnoering van initiatieven gericht op etnisch-culturele identiteit. De superdiversiteit als beangstigend pro-

bleem heeft het immigratiedebat helemaal overspoeld. Het onderzoek ontsluitte dit op verschillende wijzen en momenten. De houding ten opzichte van zelforganisaties op basis van etnisch-culturele identiteit blijkt daarvoor een uiterst interessante en relevante indicator.

Het sociaaleconomische en het etnisch-culturele: een paradox

De sociaaleconomische dimensies van de immigratie kregen geen uitdrukkelijke aandacht in dit onderzoek. De redenen daarvoor zijn onder andere het bestaan van veel en recent onderzoekswerk ter zake, ook voor Vlaanderen, en de nood aan een heel andere methodologie en een heel ander referentiekader. Dit mag het ingrijpende belang van deze aspecten niet ontkennen. Wel integendeel. Het is ook erg cruciaal om de sociaaleconomische dimensie in een zo juist mogelijke verhouding te plaatsen tot het thema immigratie in het algemeen en dat van zelforganisaties in het bijzonder. Bij de beleidsanalyse werd deze evolutie al beklemtoond door te wijzen op het sterk toenemende belang van de economische activering en de verschuivingen in het paradigma waarbinnen immigratie werd geduid (beleidsontwikkelingen Vlaamse Gemeenschap, met aandacht voor taalverwerking, inburgering, enzovoort).

De relatie tussen immigratie en sociaaleconomische aspecten is meer dan problematisch

foto: © Izovi Kangayyan

In een rechtsstaat mag geen enkele vorm van diversiteit als a priori problematisch worden beschouwd.

foto: © fzo/vl Seyran

en evolueert negatief. Daarover zijn zowat alle bronnen¹⁰ het eens. De correlatie tussen mensen met een immigratiegeschiedenis en armoede ligt buitensporig hoog. Recent werd ook het aspect van kinderarmoede bij etnisch-cultureel diverse groepen indringend op de kaart gezet. Het OESO-rapport daarover¹¹ (2012) geeft daarbij voor België bijzonder slechte resultaten. Ondanks deze grote en problematische correlatie tussen armoede versus etnisch-culturele diversiteit en meer bepaald migratieachtergrond, mag men een benadering van etnisch-culturele diversiteit absoluut niet gelijkstellen met het sociaaleconomisch probleem van armoede en het syndroom van precariteit. Het lijkt bijna onmogelijk¹² om niet in probleemtermen over armoede en sociale uitsluiting te spreken. Dit geldt geenszins voor het gegeven etnisch-culturele afkomst, want in een rechtsstaat mag geen enkele vorm van diversiteit als a priori problematisch worden beschouwd. Daarbij speelt ook dat ongeveer

de helft van de mensen met een migratieachtergrond niet in armoede vertoeft. Deze benadering kan als tweedimensionaal worden bestempeld, waarbij de twee dimensies, enerzijds armoede en sociale uitsluiting en anderzijds een etnisch-cultureel diverse afkomst, niet als gelijkaardig doch wel als overlappend worden beschouwd. Deze tweedimensionale benadering wordt niet algemeen aanvaard. Zeker in traditioneel linkse politieke kringen en bij links geïnspireerde academici heerst een groot wantrouwen en zelfs een afwijzing van een benadering die het allesoverheersende accent op het sociaaleconomische verlaat of er een andere dimensie aan toevoegt. De klassieke linkse canon vertrekt, in een interpretatie van Marx, van een eendimensionaal (sociaal) economisch paradigma. Daarin kan men nog subintriges duiden, bijvoorbeeld racisme of andere vormen van categoriale ongelijkheid (gender, leeftijd, enzovoort), maar deze kunnen enkel ondergeschikt aan een sociaaleconomische benadering hun bijdrage leveren. Deze klassieke linkse en eendimensionale overtuiging, geëxpliciteerd (onder andere Michaels¹³ 2006), verhoudt zich in grote spanning tegenover de meer dimensionale benadering, waarin interculturaliteit en diversiteit niet als tegenstelling, maar wel als een andere, aanvullende en vooral overlappende dimensie worden beschouwd. Dit geldt ook voor bijvoorbeeld gender- en andere categoriale benaderingen. Toch klinken er ook bij vele, eveneens duidelijk links georiënteerde, sociaalwetenschappers stemmen die de oude of klassieke eendimensionale benadering willen vervangen door een meerdimensionale. Daarbij kan men zeker verwijzen naar de communitaristen en naar de visie van Giddens, zoals hij deze ontwikkelde in zijn visie op 'De Derde Weg', als vernieuwing voor de sociaaldemocratie. De centrale these klinkt hierbij overduidelijk: een actieve welvaartsstaat kan en mag niet worden beperkt tot z'n klassieke sociaaleconomische aspecten.

De omgang met interculturaliteit en diversiteit als wezenlijke probleemstelling

In tegenstelling tot de sociaaleconomische dimensie, die in dit onderzoek geen uitdrukkelijke aandacht kreeg en in de verschillende onderzoeksfasen slechts heel beperkt naar boven kwam, scoorde de etnisch-culturele dimensie heel sterk. Na de verwerking van de survey verscheen een opvallend fenomeen, namelijk een significant verschil bij de respondenten afhankelijk van hun al of niet etnisch-cultureel diverse profiel. Dit verschil uitte zich niet zozeer in de perceptie van de respondenten van de huidige toestand van zelforganisaties op basis van etnisch-culturele identiteit, maar kwam vooral tot uiting wanneer het ging over de uitdrukking van wat als een gewenste toekomst werd gezien. In de onderzoeksfasen die volgden op de survey en waar de meest opvallende conclusies van de survey als basis dienden, vroeg juist dit aspect veel toelichting. Het was alsof de leden van focus- en expertgroepen dit niet zomaar begrepen. Dit begrip zou er veel meer geweest zijn, indien de survey zich gericht zou hebben op een statistische doorsnede van de bevolking, maar dat was niet zo. De survey beperkte zich tot enkele honderden bevoorrechte getuigen, dus mensen met een profiel dat hen qua ervaring en positie dicht bij het fenomeen 'etnisch-culturele diversiteit' plaatste. Hoe kan dit verschil in respons worden beschreven? Zeker niet als een tegenstelling, waarbij de twee groepen respondenten

(etnisch-cultureel divers en etnisch-cultureel niet-divers) diametraal tegenover elkaar stonden. Ook bij de responsgroep etnisch-cultureel niet-divers bleven de scores meestal licht positief, ook in de antwoorden over de gewenste toekomst. Het verschil ligt duidelijk in de mate van geloof en vertrouwen in, dus de veelbelovendheid van, een zelforganisatie op basis van etnisch-culturele diversiteit. Het bleek duidelijk dat etnisch-cultureel niet-diverse respondenten veel terughoudender antwoadden op vragen naar de mogelijkheden, de kansen, de noodzaak, de relevantie enzovoort van deze zelforganisaties. De etnisch-cultureel diverse respondenten reageerden duidelijk en overtuigd optimistisch, ze beklemtoonden het belang, niet alleen toen maar ook nu en straks.

Dit verschil in waardering, zeker met betrekking tot de plaats van zelforganisaties in de toekomst, werd bevestigd in de verdere onderzoeksfasen. De focus- en expertgroepen konden dit verschil duiden en ze herkennen het. Bij sommige interviews en ook in de laatste fase, deze van de conferentie (juni 2013), klonken stemmen in de werkgroepen die het bestaan van zelforganisaties, zeker na een fase van nieuwkomers, fundamenteel in vraag stelden. Uitzonderlijk klonk ook een etnisch-cultureel diverse stem twijfelend, maar dan vooral bij de verbindingsgrond voor deze zelforganisaties die soms als te particularistisch of zelfs geïsoleerd werden beschreven.

Diversiteit en ideologie

Op zoek naar de grond van dit opvallende verschil belandt men onafwendbaar bij een ideologische dimensie: de visie op diversiteit en interculturaliteit. Het moge duidelijk zijn dat de grote meerderheid van de onderzoeksgroep zich situeerde aan de kant van de openheid, de 'verdraag'zaamheid, en zich niet rabiataat of per definitie afzette tegen de immigratie of de aanwezigheid van etnisch-culturele diversiteit in de samenleving. De selec-

tie van de bevoorrechte getuigen heeft deze keuze niet bij voorbaat als doorslaggevend gehanteerd, maar de grote meerderheid van mensen die als beroepskracht of vrijwilliger of expert hierbij betrokken zijn, bevindt zich onmiskenbaar eerder in deze zone van positieve waardering en zeker niet van rabiate afwijzing. Als er echt van afwijzing sprake was, dan uitte zich dit eerder over het aspect islam dan over de etnisch-culturele diversiteit of zelfs de zelforganisaties als fenomeen (cf. infra).

Dus ook in de ideologische context ging het hier niet over een brede diepe ideologische kloof. De ideologische tegenstellingen situeren zich echt specifiek op een sociaal-cultureel aspect, namelijk de mate, de wijze waarop etnisch-cultureel diverse mensen en gemeenschappen hun eigenheid mogen cultiveren en als criterium (teken van onderscheid) mogen blijven gebruiken. Zoals gezegd speelt het aspect islam hier de rol van stoorzender, omdat sommigen deze religie als een allesoverheersend probleem duiden en deze religie in elke maatschappelijke context beangstigend en zelfs weerzinwekkend vinden. Omdat nogal wat etnisch-cultureel diverse mensen en gemeenschappen tot de moslimcultuur behoren, heeft deze overheersende veroordeling ook daarover een effect. Dit aspect wordt verder nog behandeld.

Naast deze wat uitzonderlijke afwijzing, blijven er twee divergerende visies werkzaam.

foto: © FMDovzv

In een tweedelige benadering kunnen ze als volgt worden gesitueerd. Zo is er duidelijk een interculturele visie. De etnisch-culturele diversiteit en de identiteiten die daarbij horen zijn uiterst belangrijk. Het is positief voor mensen en gemeenschappen om, ook binnen één grotere gemeenschap (bijvoorbeeld staat, gemeente, kortom elk overheidsniveau), een eigenheid te hebben, te behouden en te onderhouden. De mens leeft met een meervoudige identiteit en ook de etnisch-culturele afkomst is een belangrijk criterium om een identiteit op te bouwen, ook al wordt deze (voor latere generaties van immigranten) grotendeels symbolisch. Het criterium etnisch-culturele diversiteit is daarom absoluut legitiem als kenmerk om zich te verzamelen en te uiten. Zeker voor mensen en gemeenschappen met een immigratieafkomst en de verdere generaties betekent een etnisch-cultureel diverse identiteit een belangrijke factor van stabiliteit.

Daarnaast speelt de monoculturele, geïntegreerde visie: etnisch-culturele diversiteit is een belangrijk gegeven bij de fase van de integratie, dient te worden erkend als tijdelijk criterium en de aandacht daarvoor moet een snelle integratie van immigrerende mensen en gemeenschappen bevorderen. Integratie wordt echter ingevuld als opgaan in een samenleving waar de etnisch-culturele diversiteit geen duurzaam criterium voor aandacht of organisaties kan zijn en waar een overheersende, weliswaar dynamische cultuur werkzaam is. Zeker in formele structuren en maatschappelijke geledingen (onderwijs, welzijns- en zorgvoorzieningen, enzovoort) vormt het aspect etnisch-culturele diversiteit geen belangrijk of gewenst aandachtspunt. Het is belangrijk bij deze tweedeling (in zijn dichotomische vorm) dat ze beide afstand nemen van zowel segregatie als assimilatie. Er bestaat een klassiek paradigma om immigratie en de plaats van etnisch-culturele diversiteit te duiden, als een driehoek met drie begrippen: segregatie, assimilatie en integra-

Doorheen de verschillende fasen van het onderzoek werd steeds duidelijker dat de aanpak van integratie zijn geloofwaardigheid verloor, zowel voor de ontvangende als voor de immigrerende gemeenschappen.

tie. Waar segregatie (totale scheiding, apartheid) en assimilatie (volledig opgaan) zich als uitersten verhouden en vaak als extreem en ongewenst worden beschreven, juist door hun rabiante keuzes, vormde integratie een tussenweg. Het begrip integratie doorliep al een hele carrière. Oorspronkelijk betekent integratie¹⁴ een opname van een nieuw deel in een bestaand geheel, waarbij het nieuwe deel zijn eigen plaats krijgt in een bestaand geheel en waardoor dat bestaande geheel ook verandert, verruimt en als een nieuw (gaaf) geheel blijft bestaan. In deze betekenis vormt integratie een vorm van ‘3de weg’ tussen assimilatie en segregatie. Dit klassieke paradigma overleefde echter niet. Doorheen de verschillende fasen van het onderzoek werd steeds duidelijker dat de aanpak van integratie zijn geloofwaardigheid verloor, zowel voor de ontvangende als voor de immigrerende gemeenschappen. Voor de ontvangende gemeenschap kreeg integratie steeds meer een inhoud die opschoof naar assimilatie, terwijl de inspanningen van immigrerende gemeenschappen om hun eigenheid te behouden vooral als segregerend werden beschouwd. Voor de immigrerende gemeenschap kregen de integratiemaatregelen meer en meer het aureool van ontkenning van de etnisch-cul-

turele diversiteit en de identiteiten die daarbij hoorden, en ze ervoeren een toenemende afwijzing van hun inspanningen (bijvoorbeeld zelforganisaties) voor dit soort identificatie.

Zo ontstond een nieuw paradigma met de introductie van nieuwe begrippen in een nieuwe verhouding tot elkaar. Daarbij blijven de drie oude begrippen, segregatie enerzijds en integratie en assimilatie anderzijds, behouden in een meer monocultureel model¹⁵. Dit betekent dat de vigerende overtuiging een gewenste toekomst blijft hanteren van één overheersende cultuur die slechts beperkt plaats laat voor etnisch-culturele diversiteit. De integratiebenadering wil investeren in programma's om immigrerende mensen en culturen zo gemakkelijk en snel mogelijk te laten integreren – als eufemisme voor opgaan – in de overheersende (in de context van dit onderzoek ‘Vlaamse’) cultuur. Deze benadering speelt zeker ook in op de natievormende keuzes die de Vlaamse Gemeenschap nadrukkelijk maakte en maakt.

Naast het monoculturele model maakt ook het multiculturele model opgang. Het multiculturele vertrekt van een bestaande toestand, waar binnen een gemeenschap verschillende culturen naast elkaar bestaan. Het multiculturele model vertrekt van de aanvaarding van vele (multi) culturen, maar in het Nederlands wordt daaraan geen dynamisch model gekoppeld. De normativiteit wordt bijna herleid tot aanvaarding, gedogen: vele culturen bestaan binnen een overkoepelende gemeenschap. Toch verwekte ook het multiculturele model de nodige tegenwind. Het werd niet zelden als te permissief en links beschouwd, in sommige gevallen¹⁶ zelfs als ronduit bedreigend, gevaarlijk en verwerpelijk voor de Europese Verlichte cultuur. Mee onder invloed van het werk van Scheffer (2007) groeide het idee dat multiculturaliteit vaak een vergoelijking betekende van ongewenste maatschappelijke storingen, van criminaliteit tot miskennen van vrouwenrechten, van dierenmishandele-

De langzame maar duidelijke verschuiving naar een sterke en vaak overheersende monoculturele overtuiging dwingt de interculturele benadering in een defensieve rol, waar deze van nature niet thuishoort.

ling tot dreigend terrorisme. Ook al klinkt het boek van Scheffer veel meer gemodereerd dan vaak samengevat, toch gaf het een alibi om zelfs de aanvaarding van diversiteit in vraag te stellen.

Onverdraagzaamheid als overheersende onderstroom

Voorgaande conclusies en duidingen bij het onderzoek geven geen optimistisch beeld van de maatschappelijke omgeving waarin etnisch-culturele diversiteit en de zelforganisaties leven en zich ontwikkelen. De langzame maar duidelijke verschuiving naar een sterke en vaak overheersende monoculturele overtuiging dwingt de interculturele benadering in een defensieve rol, waar deze van nature niet thuishoort. Toch leidt een duidelijke ideologische tegenstelling niet naar een abdicatie of verlies aan enthousiasme. De respondenten van etnisch-cultureel diverse oorsprong en hun verenigingen manifesteren zich met grote overtuiging. Bij hen leeft sterk het geloof in de eigen noodzaak en relevantie voor zowel de achterban als de omringende samenleving. Dieper dan deze ideologische onenigheid ontsluisde dit

onderzoek ook een sterke grondstroom van soms erg duidelijke onverdraagzaamheid. Zoals al eerder beschreven bij de impact van de islam en moslims op deze thematiek, kan men moeilijk voorbij aan deze duidelijk merkbare destructieve invloeden. Riemen (2010) vindt voor deze onderstroom al aanwijzingen bij de Tocqueville, die in 1831 vaststelt dat een jonge democratie, waarin burgers in grote mate van gelijkheid leven, meteen wordt bedreigd door een vorm van individualisering en vooral onverschilligheid voor het lot van de medegenoten in hun samenleving. Dit blijkt de voorafspiegeling van wat door Ortega y Gasset later als mas-saatschappij wordt beschreven. Riemen legt een oorzakelijke verbinding tussen de toenemende democratie, een massificatie en daardoor (Nietzsche) het wegvloeien van waarden. Dit staat in een gespannen relatie tot de oude filosofische overtuigingen die de mens in een ontwikkeling naar steeds meer humaniteit en beschaving zagen evolueren (Spinoza, Kant, Hegel). Daarbij stelden onder andere Schopenhauer, Nietzsche, Heidegger en later de Frankfurters zich uiterst kritische vragen. Voor Riemen liggen hier de wortels van wat later als fascisme zal worden beschreven. De mens, verschrikt en beangstigd door zijn vrijheid en de vele technische mogelijkheden, valt terug op een grondlaag van ressentiment¹⁷.

Het grote verschil: nieuwkomers en voortzitters

Een eerste en belangrijk onderdeel dat heel snel zichtbaar werd en doorheen heel het onderzoek standhield, is het verschil tussen zelforganisaties voor nieuwkomers en zelforganisaties die door volgende generaties worden verdergezet. Deze verschillen zijn in een polariserende benadering erg groot, maar in realiteit lopen de twee soorten vaak geleidelijk in elkaar. Het onderzoek gaf geen aanwijzingen dat de overdracht sterk problematisch was. Uiteraard zijn er getuigenissen van generatiekloven en -twisten of het verdwijnen

foto: © VOEMVZW

van zelforganisaties door het ontbreken van overnemers.

Discussies over visie, keuzes en aanpak

Naarmate het onderzoek vorderde, werd steeds duidelijker dat zich een wezenlijke vraag stelde: hoe organiseren overheden op de beste manier hun beleid gericht naar etnisch-cultureel diverse mensen? Uiteraard is de organisatie van een beleidsaanpak nooit waardenvrij en dus bepaald door ideologische afwegingen. De tegenstelling situeert zich tussen twee keuzes die op het eerste zicht niet zozeer contrasterend dan wel aanvullend zouden zijn: enerzijds een integrale, inclusieve, en anderzijds een doelgroepspecifieke of categoriale benadering.

Het onderzoek vestigt de aandacht op een duidelijke keuze om bij het uitstippelen van een overheidsbeleid voor etnisch-cultureel diverse groepen een categoriale benadering te gebruiken. Dit betekent geen principiële

Het onderzoek vestigt de aandacht op een duidelijke keuze om bij het uitstippelen van een overheidsbeleid voor etnisch-cultureel diverse groepen een categoriale benadering te gebruiken.

afwijzing van het inclusieve, net zoals ook integratie als doelstelling niet wordt gelaakt. Maar in hun concrete toepassing bewijzen deze mooie principes hun onmacht en vaak ook de erosie ervan tot op het niveau van adaptatie en assimilatie of het veronacht-

zamen van de wezenlijke uitdagingen die bij etnisch-culturele diversiteit horen. De keuze voor het categoriaal beleid ontkent zeker niet het doorslaggevende belang van de sociaaleconomische factoren – wel integendeel – maar wil niet dat deze invalshoek alles overheerst en andere elementen, zoals culturele en religieuze aspecten, grotendeels negeert.

De moeilijke relaties met geprofessionaliseerde sectoren in zorg & welzijn

Het staat buiten kijf dat de zelforganisaties, zeker deze van de nieuwkomers (eerste generatie & oudkomers), zich ontwikkelen in een netwerk dat veel ruimer gaat dan het sociaal-culturele. Vermits de nieuwe immigranten zich breed moeten oriënteren, vormen ze vaak het scharnier naar vele belendende beleidspercelen. Het moge duidelijk zijn dat de constructiologica van onze welzijns-, onderwijs-, justitie-, gezondheids-, woon- en tewerkstellingslandschappen de nieuwe burgers grotendeels ontgaat. Dat kan men hen moeilijk kwalijk nemen, temeer omdat het zelfs voor ervaren professionals een onontwarbaar kluwen blijkt en blijft. Het onderzoek geeft hierover duidelijke maar ook ontluiserende informatie. De kennis – wederzijds – blijkt globaal heel summier. Zelforganisaties en de vele professionele voorzieningen delen weinig gemeenschappe-

lijke ruimtes, behoudens toevallige en slechts zeer uitzonderlijke intensieve contacten. Dit geldt duidelijk in mindere mate voor het opbouwwerk, maar alle andere voorzieningen en sectoren blijven grotendeels onbekend voor de zelforganisaties en andersom.

Ten slotte

Dit onderzoek beoogde meer inzicht en begrip, duiding en verkenning van eigenschappen, mogelijkheden en grenzen van de plaatselijke zelforganisaties op basis van etnisch-culturele identiteit. Daartoe werd een intensief en divers wetenschappelijk parcours afgelegd, met de ontwikkeling van sociaal-wetenschappelijke constructies en systemen, die het *verstehend* karakter van dit onderzoek trachtten te optimaliseren. Het behelst dus veel meer dan de enkele en zeer beknopt weergegeven visies en conclusies. De gebalde verwoording liet geen plaats voor nuances, interessante referenties en contexten.

Dit onderzoek vond bij de zelforganisaties een sterk constructieve inzet en open geest, gekoppeld aan een grote behoefte aan (en recht op) respect en waardering. De goesting om vele structurele bruggen te bouwen vertoont zich overweldigend, maar betekent geenszins een keuze om zich naadloos in een (welke dan ook) Vlaamse of westerse cultuur te laten opnemen. Het optimisme, de daadkracht en openheid van de plaatselijke zelforganisaties contrasteren sterk met wat hun omgevingen hierover zeggen, of minstens in dit onderzoek als hun perceptie aangaven. Zo is de vaststelling dat de geprofessionaliseerde sectoren en de overheden over veel te weinig competenties beschikken om, indien ze toch zouden geïnteresseerd zijn, op adequate wijze de zelforganisaties te betrekken. Het ontbreekt hen in opvallende mate aan interculturele bekwaamheid, ze werken vaak met oneigenlijke en niet-passende verwachtingen en slagen er niet in om deze verenigingen aan zich te binden. Deze conclusie klinkt hard, vooral vanuit een perspectief dat vele immi-

foto: © VOEMVZW

granten, zeker de nieuwkomers, juist op deze professionele hulpverleners moeten kunnen rekenen. De realiteit klinkt spijtig genoeg helemaal anders.

Daarnaast leeft er veel argwaan – latent tot acuut – met een stijgend wantrouwen. Vooral de opmerkelijke shift in het integratiebeleid zet(te) een domper op de kracht en mogelijkheden die zelforganisaties bieden. De optimistische en respectvolle invulling van het integratiebegrip, als verwoording van een overwegend humane grondstroom, maakte plaats voor een ronduit op assimilatie en adaptatie gerichte aanpak. Hoewel de woorden in beleidsnota's en -verklaringen nog steeds dit (voor sommigen naïeve of gevaarlijke) humanisme ademen, blijkt het concretiseren ervan langzaam maar zeker het tegengestelde. Het benepen koketteren met een etherische, monoculturele Vlaamse identiteit, meestal gesausd met angsten voor het verlies van kernwaarden en aangevuld met het ondertussen trieste verhaal over de teloorgang van de Verlichting, bewijst vooral een toenemende duisternis in dit denken en handelen. Binnen dit perspectief ontwikkelde mijn onderzoek zich echt op de frontlijn van botsende meningen, met veeleer pessimistische conclusies. Het blijft zo moeilijk te begrijpen dat vele Vlamingen in beleidsfuncties hun eigen emancipatiestrijd vergeten en zich nu angstig terugtrekken, gebarricadeerd achter amechtige eisen voor adaptatie en assimilatie. Inzonderheid het oneigenlijke, domme en soms ook kwaadaardige demoniseren van moslims en beschimpen van de islam – bij uitbreiding vele waardevolle en religieuze systemen en de mensen die zich daarin vinden – valt op. Dit legt een loodzware claim op de ontwikkeling naar een open, actief pluralistische, dynamische en participatieve democratie. Deze signalen klinken luid in de conclusies van dit onderzoek. Ze temperen – hopelijk met beperkt effect – de kracht die ik zo sterk bij zelforganisaties registreerde.

foto: © Bert Anciaux

BERT ANCIAUX / OVER DE AUTEUR

Bert Anciaux is SP.A-fractieleider in de Senaat

1. Promotores prof. Dr. P. De Knop en prof. Dr. D. Verté. Anciaux, B., (2014) Zelforganisaties in Vlaanderen. Onderzoek naar plaatselijke (zelf)organisaties op basis van etnisch-culturele identiteit. Brussel: ASP.
2. O.a. in "Bowling Alone. The collapse and revival of American community" uit 2000
3. In een van de focusgroepen getuigde een Chileense aanwezige dat zijn kinderen totaal geen boodschap meer vonden in een zelforganisatie op basis van een EC-identiteit, de dynamiek voor bonding bleek verdwenen, dus ook de nood aan een zelforganisatie. Bij het introduceren van breaking boden fenomenen zoals Sharia4Belgium maar ook bv. de Amish of extreme sektes en communes of radicale bewegingen zoals Baader-Meinhof een goede illustratie.
4. Het aantal federaties fluctueert. In 2009 waren er 14, momenteel 13. Een deel daarvan 'regulariseerde' vanaf 2010.
5. Cijfers uit de publicatie Boekstaven van het FOV.
6. Mohamed Chakkar is directeur van de Federatie voor Marokkaanse Verenigingen (FMV), een federatie van lokale zelforganisaties – eveneens lid van de klankbordgroep van dit onderzoek.
7. Ik verwijs hierbij graag naar de film 'Vlaamse Pioniers van het Migrantenwerk', regie Mohammed Ihkan, scenario Chris Schillemans, CIB 2014, die voorjaar 2014 werd gelanceerd als ode aan de pioniers die in het Antwerpse bijdroegen aan het

vriendelijke en behulpzame onthaal van vooral Marokkaanse 'gastarbeiders'.

8. Jan Blommaert is hoogleraar Taal, Cultuur en Globalisering aan de School of Humanities van de Universiteit van Tilburg. Hij is tevens directeur van Babylon – Centrum voor de Studie van de Multiculturele Samenleving. Sinds vele jaren volgt hij systematisch en wetenschappelijk de Belgische en Vlaamse ontwikkelingen i.v.m. immigratie en laat daarbij steeds opnieuw een heldere, kritische stem klinken.

9. O.a. prof. Dr. E. Vermeersch, B. Barnard.

10. Richtinggevend hierbij: specifieke artikelen in de achtereenvolgende Jaarboeken Armoede en Sociale Uitsluiting (UA – OASeS) en gericht onderzoek hieromtrent (o.a. Van Robaey en Perrin, 2007), het gerelateerde rapport Armoede bij personen van buitenlandse afkomst (Koning Boudewijnstichting), en het tweejaarlijkse verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, gesitueerd in het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding.

11. Het OESO-rapport (2012) met een vergelijkende studie over de integratie van migranten en hun kinderen (<http://www.oecdbookshop.org/oecd/display.asp?sf1=identifiers&st1=9789264171527>).

12. In een positieve categoriale benadering zal men armoede niet herleiden tot louter een probleem, maar de betrokken mensen benaderen vanuit hun leefwereldperspectief en hen vooral zien als een bron van kracht en een motor voor emancipatie – zie verder bij de conclusies rond categoriale aanpak.

13. Walter Benn Michaels (1948), Amerikaans literair en sociaalwetenschappelijk publicist, eerder al auteur van o.a. (1995) 'Our America: Nativism, Modernism and Pluralism'. Hier geciteerd uit de Franse vertaling (2009) 'La diversité contre l'égalité'. W.B. Michaels gaf op 7 mei 2012 een MO-lezing in het Zuiderpershuis te Antwerpen.

14. Integratie gaat terug naar het Latijnse adjectief *integer* (-gra/-grum) en betekent gaaf, maagdelijk en ook onverzwakt, onverkort en tegelijkertijd ook nieuweling, onbevangen. Het werkwoord *integrare* betekent herstellen of terug in het gelid zetten (Aula Latijns-Nederlands Woordenboek-1966). De Oxford Concise Dictionary of English Etymology (1985) zegt (p.238) over "integral: making up a whole, made up of parts". Van Dale's Etymologisch Woordenboek (1997) zegt (p.414) over *integreren* = volledig maken, tot een geheel samenvoegen.

15. Het is niet eenvoudig om het begrip 'model' eenduidig te gebruiken. Enerzijds is er de klassieke Weberiaanse benadering, die een model beschouwt als een intellectuele constructie die niet zozeer normatief is maar wel dient om de sociale werkelijkheid te begrijpen. Een Weberiaans model duidt dus niet zozeer op de wenselijkheid ervan maar wel op de analytische en synthetiserende kracht. Vaak wordt model gebruikt als een vorm die aanzet om te kopiëren, een voorbeeld om na te volgen. Hier wordt heel duidelijk de Weberiaanse invulling gevolgd.

16. Zie o.a. W. Van Rooy 'De Malaise van de Multiculturaliteit' (2008).

17. Nietzsche introduceerde de term 'ressentiment', als kernbegrip om machteloze mensen te beschrijven die gebukt onder psychologische en emotionele mislukkingen, een zware last van onvrede en ontevredenheid opbouwen en meedragen. Mensen die reageren vanuit ressentiment zijn zuur, beknepen en benepen, gunnen niemand (ook zichzelf) succes en waardering. Het gaat dus over een erg negatieve categorie. Nietzsche legt de oorzaak hiervoor bij het christendom. De Duitse filosoof Max Scheler (1874-1928) herkent het begrip, maar weerlegt de verbinding met het christendom – dat hij veeleer als een bron van positief en hoopvol denken ziet.